

DRAUDŽIAMOJI SPAUDA CENTRINIAME VALSTYBĖS KNYGYNE 1919–1940 METAIS

Arida Riaubienė

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Dokumentinio paveldo tyrimų departamentas
Gedimino pr. 51, LT-01109 Vilnius, Lietuva
El. paštas arida.riaubiene@lnb.lt

Santrauka. *Straipsnyje analizuojami nelegalių ir tarpukario cenzūros konfiskuotų spaudinių komplektavimo klausimai Centriniame valstybės knygyne (toliau – CVK), apibūdinama karo ir kitų bendrosios cenzūros institucijų, iš kurių į CVK patekdavo draudžiamoji spauda, struktūra. Pristatomame tyrime nagrinėjami teisės aktai, Piliečių apsaugos departamento aplinkraščiai, nustatę privalomojo egzemplioriaus pristatymo tvarką, turėjusią netiesioginės įtakos draudžiamosios spaudos komplektavimo ir saugojimo problemų sprendimui CVK.*

Straipsnyje analizuojamas tuometinės bibliotekos vadovybės susirašinėjimas su Švietimo ministerija ir karo cenzūra konfiskuotų spaudinių perdavimo ir komplektavimo CVK klausimais; siekiama apytiksliai nustatyti skyriaus, saugojusio cenzūros konfiskuotus ar nelegaliai išleistus spaudinius, veiklos pradžios datą, aptariami keli cenzūros draustų ir CVK perduotų spaudinių sąrašai, analizuojami spaudiniuose išlikę spaudos priežiūros įstaigų proveniencijos ir cenzūros valdininkų įrašai.

Reikšminiai žodžiai: *draudžiamoji spauda, cenzūra, privalomasis egzempliorius, Centrinis valstybės knygynas, Nepriklausoma Lietuva, Piliečių apsaugos departamentas.*

Prohibited Press in the Central State Bookshop in 1919–1940

Abstract. *This article analyses the issues of collecting and storing illegal publications and those confiscated by censorship authorities in the Central State Bookshop. It describes the structure of the military and other general censorship institutions, which sent the prohibited press to the Central State Bookshop. The aim of the study is to establish the approximate date of commencement of the activities of the department that stored confiscated by censorship or illegally issued publications, and several lists of publications prohibited by censorship and transmitted by the CSB are discussed. It is worth noting that until the 1940s, libraries were also called bookshops. In 1936, after the promulgation of the Law on Public Libraries, the Central State Bookshop became the Central State Library, and its departments became state public libraries. Between 1919–1922, under the management of Eduardas Volteris, the collection and storage of illegal and censored publications at the Central State Bookshop became a matter of interest. The legal deposit was the key and constant source of acquisition of the collections of the Central State Bookshop. In 1919 and 1935, the press laws stipulated how many mandatory copies had to be delivered to county governors or simply to state institutions. However, illegal and confiscated publications were not included in the legal deposit. The main aim of the library was to collect and store all publications published in Lithuania and by Lithuanian publishers abroad. Therefore, it was important for the library to compile a complete set of the current press. To obtain prohibited titles, the library cooperated with the structural units of the Ministry of National Defense and the Ministry of the Interior responsible for the supervision of the press. In various historical periods, unequal attention was paid to the compilation of censorship-restricted press in the Central State Bookshop. Until the 1930s, there was an intensive correspondence between war censors and the Press and Societies Division of the Department of Civil Protection about sending and collecting prohibited press in the Central State Bookstore. During c. 1920–1921, illegal and confiscated publications began to be collected in a separate office called the “secret division”. In the 1940s, censorship institutions sent lists of prohibited press of various volumes to the library. After reviewing the publications on these lists, no signs of censorship could be found. Records of censorship office provenances and censorship officers were found in individual publications that were not included in the lists of prohibited books. Although the publications confiscated by*

ensorship authorities were stored in the library of the University of Lithuania, and in the library of Vytautas Magnus University since 1930, CSB was the only library in the interwar period in which special attention was paid to the issues of collecting prohibited press. Use of the prohibited press was restricted. These titles were not open to general public; only employees of ministries and members of the Seimas could read it. The prohibited press could serve scientific research and press statistics.

Keywords: *prohibited press, censorship, mandatory copy, Central State Bookshop, Independent Lithuania, Department of Civil Protection.*

ĮVADINĖS PASTABOS

Pagrindinis ir pastovus Centrinio valstybės knygyno¹ (toliau – CVK) fondų komplektavimo šaltinis buvo privalomasis egzempliorius, gautas pagal 1919 m. Spaudos įstatymą. „Įsakyme apie Centralinį Valstybės Knygyną“ buvo rašoma, kad „C.V. Knygynas: 1) rūpinasi įgyti įvairių Lietuvoj išėjusių senųjų raštų bent po 1 egz. ir visų naujai išeinančių knygų ir kitų spaudinių po 4 egz.“². Tačiau į privalomuosius egzempliorius nepateko visa tarpukariu leista Klaipėdos krašto spauda³ bei nelegalūs ir cenzūros konfiskuoti spaudiniai⁴.

Kadangi pagrindinis CVK uždavinys buvo „<...> rinkti ir saugoti visus spausdinius, kurie spausdinami valstybės teritorijoje“⁵, bibliotekai buvo svarbu surinkti visą einamosios spaudos komplektą. Siekdama kaupti draudžiamąją spaudą, biblioteka palaikė ryšius su spaudos priežiūros institucijomis ir valstybės saugumo tarnybomis. Taigi, visą Nepriklausomos Lietuvos 1918–1940 m. laikotarpį Klaipėdos krašto spaudinių privalomojo egzemplioriaus klausimas nebuvo išspręstas. Komplektuoti cenzūros konfiskuotus spausdinius, tvarkyti jų apskaitą bandyta Vytauto Didžiojo universiteto (toliau – VDU) bibliotekoje ir CVK.

- 1 Knygynas – knygų, kitų spaudinių prekybos įstaiga, kurios komercinė veikla susijusi su pelno siekimu. Biblioteka – institucija, kaupianti, tvarkanti dokumentus. Iki XX a. 4 dešimtmečio Lietuvoje knygynais buvo vadinamos ir bibliotekos. 1936 m. paskelbus Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymą, CVK tapo Centrine valstybės biblioteka – (toliau – CVB), o jo skyriai – valstybinėmis viešosiomis bibliotekomis.
- 2 Įsakymas apie Centralinį Valstybės Knygyną. *Vyriausybės žinios*, 1920, vas. 6 (nr. 19), p. 4.
- 3 *Lietuvos spaudos statistika 1919–1989*. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1990, p. 11.
- 4 VILNONYTĖ, Valerija. *Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1919–1940 = Государственная республиканская библиотека Литовской ССР, 1919–1940*. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1984, p. 42.
- 5 BIRŽIŠKA, Vaclovas. Universiteto bibliotekos klausimu. *Lietuva*, 1922, rugs. 26 (nr. 217), p. 2.

Tyrimų apžvalga. Tarpukario cenzūros draustų spaudinių komplektavimo CVK klausimai beveik nėra sulaukę tyrėjų dėmesio. Kai kurios šios temos problemos analizuojamos bibliografų ir istorikų darbuose. Glaustai šiuo klausimu buvo rašyta bibliotekos 50-ties metų jubiliejui skirtame leidinyje „Respublikinė biblioteka, 1919–1969“ (1969). Neišvengiant sovietinės ideologijos įtakos, buvo pastebima, kad „<...> 1920 m. Volterui išsirūpinus leidimą perimti iš buvusios Krašto apsaugos ministerijos konfiskuotas knygas į centrinį knygyną, jo fondai praturtėjo marksistine literatūra“⁶. Draudžiamosios spaudos problemos CVK buvo nagrinėtos ir Valerijos Vilnonytės (1927–2016) parengtame leidinyje „Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka 1919–1940“ (1984). Knygos autorė pateikė iš Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) Piliečių apsaugos departamento į CVK patekusios draustos spaudos pavyzdžių, nurodė kai kurių periodinių ir vienkartinį leidinių egzempliorių skaičių. Ji taip pat pabrėžė Eduardo Volterio (1856–1941) indėlį komplektuojant komunistinę spaudą ir kitus antivalstybinius leidinius⁷. Nagrinėjant cenzūros administracinę struktūrą, straipsniui buvo vertinga istoriko Arvydo Anušausko monografijoje „Lietuvos žvalgyba 1918–1940“ (2014) esanti informacija, susijusi su VRM sudėtyje buvusiais saugumo tarnybos raidos etapais⁸. Analizuojant įstaigas, iš kurių į CVK pateko draudžiamoji spauda, reikšminga Tomo Petreikio publikacija „Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais“, kurioje skelbiama 1934 m. Valstybės saugumo departamento (toliau – VSD) statuto dalis, reglamentavusi Spaudos skyriaus veiklą. Publikacijoje pateikiama duomenų apie VSD biblioteką, joje esančių spaudinių skaičių, fondų struktūrą, pabrėžiama, kad biblioteka buvo papildoma iš įsigytų, privalomai gaunamų ir konfiskuotų spaudinių⁹. Pagilinti žinias apie 1918–1940 m. Nepriklausomoje Lietuvoje buvusią karo padėties režimo valdymo politikos praktiką padeda Jono Vaičėnionio ir Modesto Kuodžio darbai¹⁰. Ankstesnėse

6 *Respublikinė biblioteka, 1919–1969*. [Sudarė ir redagavo St. Elsbergas, A. Lukošius, St. Skrodenis]; [ats. redaktorius V. Jurgaitis]. Vilnius: [Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka], 1969, p. 22.

7 VILNONYTĖ, Valerija. *Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka ...*, p. 42–43.

8 ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*. Vilnius: Versus Aureus, 2014, p. 319.

9 PETREIKIS, Tomas. Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 329.

10 VAIČĖNIONIS, Jonas. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius: Versus Aureus, 2003. 215. [1] p.; VAIČĖNIONIS, Jonas. Karo komendantūrų veikla Lietuvoje 1927–1940 m. *Karo archyvas*, 2003, t. 18, p. 259; KUODYS, Modestas. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.*: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Kaunas, 2009. 323, [1] p. LNMMB RKRS, f. 132-4982.

šio straipsnio autorės publikacijose analizuojami bendrieji Nepriklausomos Lietuvos cenzūros klausimai¹¹, bet neaptariamas draudžiamosios spaudos patekimas į CVK. Apibendrinant galima teigti, kad sovietiniais metais rašytose apžvalgose buvo akcentuojamas komunistinės ir bolševikinės spaudos kelias į CVK. Lietuvai 1990 m. vėl tapus nepriklausoma valstybe, ėmė rasti tyrimų, skirtų 1918–1940 m. veikusios saugumo tarnybos raidos etapams, taip pat publikacijų, susijusių su to meto Lietuvos spaudos gyvenimą formavusiomis institucijomis.

Esminiai šaltiniai. Informaciniu požiūriu vertingiausia yra Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) saugoma rankraštinė medžiaga. Centralinės valstybės bibliotekos (toliau – CVB) fonde (f. 1655) yra dokumentų, susijusių su privalomojo egzemplioriaus komplektavimu bibliotekoje, tuometinių bibliotekos vadovų raštų karo cenzūrai bei Švietimo ministerijai dėl cenzūros konfiskuotų spaudinių siuntimo į biblioteką, taip pat minėtos ministerijos raštų Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) institucijoms prašant sureguliuoti konfiskuotų spaudinių siuntimą. Kauno apskrities viršininko fonde (f. 402) yra šios įstaigos Spaudos ir draugijų skyriaus raštų spaustuvių savininkams dėl privalomojo egzemplioriaus pristatymo įvairioms institucijoms, tarp jų ir CVB. Švietimo ministerijos fonde (f. 391) esančiose apyskaitose nurodomas CVK vienais ar kitais metais gautas iš cenzūros spaudinių skaičius.

Remiantis „Įsakymo apie Centralinį Valstybės Knygyną“, „Ypatingų valstybės apsaugos įstatų“, 1919 ir 1935 m. Spaudos įstatymų atitinkamais skirsniais straipsnyje buvo analizuojama spaudinių patekimo į CVK tvarka¹². Siekiant išsiaiškinti VRM institucijų struktūrą bei jų įtaką komplektuojant cenzūros draustus spaudinius CVK, buvo naudotasi ir informaciniais leidiniais¹³.

- 11 PAPAURĖLYTĖ, Arida. Cenzūra tarpukario Lietuvoje. *Literatūra*, 1999, t. 37 (1), p. 153–168; PAPAURĖLYTĖ, Arida. Spaudos laisvė ir cenzūra Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m. *Informacijos mokslai*, 2000, t. 15, p. 44–54; RIAUBIENĖ, Arida. Spaudos priežiūros ir kontrolės sistema tarpukario Lietuvoje. *Bibliografija*, 2003, p. 32–37; RIAUBIENĖ, Arida. Tarpukario Lietuvoje cenzūros draustų knygų teminė analizė. *Bibliografija*, 2004, p. 41–46; RIAUBIENĖ, Arida. Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 2005, t. 44, p. 103–113.
- 12 Ypatingi valstybės apsaugos įstatatai. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, kovo 5 (nr. 4), p. 42; Spaudos įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, lapkričio 30 (nr. 17), p. 5–6; Įsakymas apie Centralinį Valstybės Knygyną. *Vyriausybės žinios*, 1920, nr. 19 (vas. 6), p. 4; Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, lapkr. 16 (nr. 510), p. 1–4; Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1936, rugpj. 10 (nr. 544), p. 2–3.
- 13 *Lietuvos policija*. Red. Ignas Tomašauskas. D. 1: 1918–1928. Kaunas: V.R.M. Piliiečių apsaugos d-to leidinys, 1930. VIII, 496 p., [5] sulankst lap.; MANČINSKAS, Česlovas. *Policija Lietuvoje 1918–1940 metais*: mokymo leidinys. Vilnius: Lietuvos teisės akad, 1998. 131, [1] p.

Rengiant straipsnį, iš Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – LNMMB) fondų buvo atrinkti vienkartiniai ir periodiniai leidiniai, kurių viršeliuose, antraštiniuose puslapiuose ar pačiame tekste yra cenzūros valdininkų įrašai bei spaudos priežiūros įstaigų proveniencijos. Minėti leidiniai buvo rūšiuojami naudojantis cenzūros valdininkų sudarytais ir bibliotekai siunčiamais draudžiamosios spaudos sąrašais, pavieniais aplinkraščiais apie spaudinių uždraudimą platinti, taip pat naudojantis Nacionalinės bibliografijos duomenų banko (toliau – NBDB) bibliografiniuose įrašuose esančiomis pastabomis. Visa tai aprašė bei pagilino žinias apie cenzūros praktiką.

Nagrinėjamo laikotarpio periodiniuose leidiniuose straipsnių, kuriuose tiesiogiai būtų nagrinėjami cenzūros draustų, konfiskuotų spaudinių komplektavimo klausimai CVK, yra palyginti nedaug. Informacijos, susijusios su draudžiamų spaudinių perdavimu CVK, yra oficioze „Lietuva“ (1919–1928), žurnale „Švietimo darbas“ (1919–1930), bibliografijos ir kritikos žurnale „Knygos“ (1922–1926). To meto periodiniuose leidiniuose retai pasirodydavo žinučių ir apie spaudos priežiūrą ir kontrolę vykdžiusį Piliečių apsaugos departamentą¹⁴.

Pavieniai ir fragmentiški minėtos temos problemų nagrinėjimo atvejai, negausūs archyviniai šaltiniai leidžia šiame tyrime susitelkti į draudžiamosios spaudos komplektavimo CVK (1919–1939) klausimus.

Straipsnyje analizuojami ne tik legalūs, bet ir nelegalūs¹⁵ spaudiniai, kurie kaip visuomenės informavimo priemonės pažeisdavo Spaudos įstatymus. Į sąvokos „draudžiamoji spauda“ lauką įeis ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje leistos cenzūros draustos knygos, periodiniai leidiniai bei smulkioji spauda. Platesnį sąvokos pasirinkimą lėmė spaudinių, esančių draudžiamų knygų sąrašuose, materialioji forma. Į tyrimų lauką įtraukiami ne tik poligrafiniu būdu, bet ir operatyviosiomis dauginimo priemonėmis spausdinti leidiniai.

Keliamas tikslas – kompleksiškai išnagrinėti draudžiamąją spaudą CVK 1919–1940 m., įvertinti jos reikšmę ir aktualumą šiai institucijai. Uždaviniai: 1) išanalizuoti teisės aktų nuostatas, netiesiogiai susijusias su draudžiamosios spaudos komplektavimu CVK, 2) išnagrinėti draudžiamosios spaudos patekimą iš spaudos priežiūros institucijų ir valstybės saugumo tarnybų į CVK, 3) glaustai išanalizuoti draudžiamosios spaudos, patekusios į CVB, sąrašus, pateikti

14 Piliečių apsaugos departamento darbuotė 1921 metais. *Milicijos žinios*, 1922, nr. 1, p. 4.

15 Nelegalus leidinys, pagrindinis leidinys, leidinys, išleistas nesilaikant spaudos įstatymų arba uždraustas cenzūros ir teismo, bet slapta platinamas – žr. *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 271.

spaudinių pavyzdžių, kuriuose yra cenzūros įstaigų proveniencijų ir cenzūros valdininkų įrašų.

Atliekant tyrimą ir rengiant straipsnį pasitelkti istorinis aprašomasis, šaltinių ir literatūros kritinės analizės metodai.

KARO CENZŪRA IR KITOS VALSTYBINĖS CENZŪROS INSTITUCIJOS

Draudžiamosios spaudos patekimas į CVK buvo susijęs dviejų ministerijų – Krašto apsaugos ministerijos (toliau – KAM) ir VRM padalinių, atsakingų už spaudos priežiūrą, veiklomis.

Nelegalių ir cenzūros draustų spaudinių rinkimu ir saugojimu CVK buvo pradėta rūpintis jau Volterio vadovavimo laikotarpiu – 1919–1922 m. Tuo metu CVK fondų komplektavimui cenzūros draustais spaudiniais įtakos turėjo karo padėtis, kuri Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m. egzistavo nuo 1919 m. pradžios iki 1940 m. vidurio, išskyrus trumpą intervalą nuo 1926 m. liepos 2 d. iki gruodžio 17 d. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo šalyje įsitvirtinus autoritariniam režimui, karo padėtis veikė be perstojo dvylika metų. Karo padėties nustatytą tvarką įgyvendino KAM ir jai pavaldžios specialios įstaigos – karo komendantūros, kurioms vadovavo komendantai. Jų žinioje taip pat buvo ir karo cenzūra¹⁶. Patį spaudos cenzūravimą vykdė komendantūrose buvę karo cenzoriai. Karo cenzoriaus institucija buvo įsikūrusi aukščiausiam Nepriklausomos Lietuvos 1918–1940 m. kariuomenės valdymo organe – KAM Generaliniame štabe.

1920 m. pradžioje kariuomenės vadas generolas Silvestras Žukauskas (1860–1937) išleido įsakymą „Apie karišką cenzūrą“, kuriame išdėstė esminius jos principus¹⁷. Dokumentu buvo siekta apsaugoti kariuomenę ir visuomenę nuo pavojingos agitacijos, užkirsti kelią antivalstybinei propagandai. Ypatinguose valstybės apsaugos įstatuose, pagrindinio karo padėčių Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m. reglamentavusio įstatymo viename iš straipsnių, buvo rašoma, kad karo komendantas gali sustabdyti „visam karo

16 VAIČENONIS, Jonas. Karo komendantūrų veikla Lietuvoje 1927–1940 m. *Karo archyvas*, 2003, t. 18, p. 259.

17 KUODYS, Modestas. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.*: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2009, p. 204. LNM MB RKRS, f. 132-4982.

stovio metui“ laikraščių ir kitų spaudinių leidybą¹⁸. Taigi, karo cenzūros organų nevaržė konstitucijų nuostatai, skelbiantys piliečių žodžio ir spaudos laisvę, nes pagal konstituciją, įvedus šalyje karo ar kurią kitą nepaprastąją padėtį, konstitucinės piliečių teisių garantijos buvo sustabdomos¹⁹.

Be karo cenzūros, 1918–1940 m. Nepriklausomoje Lietuvoje egzistavo ir įstatymu neįvardyta bendroji cenzūra. Jos veikimas buvo susijęs su VRM Piliečių apsaugos departamentu. Ši institucija buvo įsteigta 1919 m. kovo 5 d. vidaus reikalų ministro Mykolo Šleževičiaus (1882–1939) įsakymu²⁰. 1919 m. birželio mėnesį vidaus reikalų ministro Petro Leono (1864–1938) patvirtintame statute tarp kitų Piliečių apsaugos departamentą sudarančių skyrių išskirtas ir Spaudos skyrius²¹. 1920 m. vasario 7 d. tuomečio vidaus reikalų ministro Eliziejaus Draugelio (1888–1981) nutarimu Draugijų, Susirinkimų, Spaudos, Pasų, Naujokų šaukimo skyriai priskirtini prie Bendrųjų reikalų departamento. 1921 m. vidaus reikalų ministro pareigas einant Rapolui Skipičiui (1887–1976), Piliečių apsaugos departamentas buvo padalintas į penkis skyrius, iš kurių vienas vadinosi Spaudos ir draugijų skyrius²². Nagrinėjamojo laikotarpio periodinėje spaudoje rašyta, kad šio skyriaus viena iš funkcijų buvo visų Lietuvoje ir užsienyje leidžiamų periodinių ir vienkartinių leidinių registracija, spaudos sekimas bei „vienlaikinių ir periodinių užsienio spaudinių, uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje einant spaudos įstatymo 22 § registracija“²³.

Galima paminėti svarbiausias Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyriaus funkcijas, susijusias su CVK fondų komplektavimu. Pirmoji – iš spaustuvių gaunamo privalomojo egzemplioriaus paskirstymas, antroji – konfiskuotų spaudinių perdavimas bibliotekai. Remiantis archyviniais dokumentais ir straipsniais spaudoje, galima teigti, kad Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyrius veikė iki 1923 m. pabaigos. Vėliau draudžiamosios spaudos patekimas į CVK buvo susijęs su VRM buvusios Saugumo tarnybos rai-

18 Ypatingi valstybės apsaugos įstatai. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, kovo 5 (nr. 4), p. 42.

19 *Lietuvos valstybės laikinosios konstitucijos pamatiniai dėsniai*: trečiuoju skaitymu Lietuvos valstybės Tarybos priimti 1919 m. balandžio mėn. 4 d. [Kaunas]: [s.n.], [1919], p. 5; *Lietuvos valstybės konstitucija su paaikškinimais*. Kaunas: V. Jankūnaitė, 1922, p. 8; *Lietuvos valstybės konstitucija*. Kaunas; Marijampolė: „Dirvos“ b-vės leidinys, 1928, p. 5; *Lietuvos konstitucija*. Kaunas; Marijampolė: „Dirvos“ b-vės leidinys, 1938, p. 29.

20 MANČINSKAS, Česlovas. *Policija Lietuvoje ...*, p. 18.

21 *Lietuvos policija*. Red. Ignas Tomašauskas. D. 1: 1918–1928. Kaunas: V.R.M. Piliečių apsaugos d-to leidinys, 1930, p. 130.

22 MANČINSKAS, Česlovas. *Policija Lietuvoje ...*, p. 20.

23 Piliečių apsaugos departamento darbuotė 1921 metais. *Milicijos žinios*, 1922, nr. 1, p. 4.

dos etapais. Arvydas Anušauskas pažymi, kad Saugumo tarnyba įveikė keturis etapus: Vidaus reikalų ministerijos Kriminalinio skyriaus „B“ (1923 m. rugpjūčio–gruodžio mėn.), Politinės policijos skyriaus (1924–1926), Kriminalinės policijos valdybos „A“, arba I skyriaus (1927–1933), Valstybės saugumo departamento, Valstybės saugumo policijos (1933–1940)²⁴. 1934 m. rugsėjį buvo įsteigta nauja institucija – VRM Administracijos departamentas²⁵, kuris teikdavo informaciją CVB apie uždraustas knygas, rašydavo raštus, siunčiamus kartu su konfiskuotomis knygomis.

CVB reikalų tvarkymas iš Švietimo ministerijos žinios 1934 m. rugpjūtį perėjo Kultūros reikalų departamentui (toliau – KRĐ)²⁶. 1938 m. rudenį buvo įsteigta Visuomeninio darbo vadyba – valstybinė propagandos institucija²⁷, kurios tikslas buvo „<...> informuoti visuomenę apie tautos bei valstybės siekimus ir darbus“²⁸. Visuomeninio darbo vadybos veikimas tiesiogiai priklausė nuo ministro pirmininko duodamų nurodymų. Todėl apskričių viršininkai neteko savo kompetencijų spaudos priežiūros klausimu. Be periodinių leidinių kontrolės, ši institucija prižiūrėjo ir neperiodinius leidinius. Dėl cenzūros, kuri buvo vykdoma be apribojimų, ir kišimosi į visas kultūrinio gyvenimo sritis, praėjus pusmečiui – t. y. 1939 m. balandžio 25 d., Visuomeninio darbo vadyba buvo panaikinta. Archyvinuose šaltiniuose kol kas nėra rasta informacijos, susijusios su šios institucijos dalyvavimu komplektuojant draudžiamąją spaudą CVK.

1939 m. gegužę prie VRM buvo įsteigtas Spaudos ir draugijų skyrius (toliau – SDS)²⁹. Iš 27 šiame skyriuje dirbusių žmonių 5 buvo spaudos tikrintojai³⁰.

PRIVALOMASIS EGZEMPLIORIUS CVK

Dar prieš įsigaliojant 1919 m. Spaudos įstatymui, Volteris kreipėsi į tuometį švietimo ministrą Juožą Tūbelį (1882–1939) su prašymu, kad būtų išleistas įsakymas, kuriame turėtų būti nurodyta, kad kiekviena spaustuė

24 ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos žvalgyba...*, p. 319.

25 LCVA fondo 1367 pažyma.

26 Švietimo ministerijos 1934 metų veikimo apyskaita. Kaunas: „Švietimo ministerijos žinių“ redakcija, 1936, p. 6; MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 34.

27 MAČIULIS, Dangiras. Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje. *Inter-studia humanitatis*, 2009, nr. 9, p. 119.

28 Ten pat.

29 *Lietuvos Respublikos V[idaus]R[eikalų]M[inisterijos] Spaudos ir draugijų skyriaus raštas p. p. apskričių viršininkams*. 1940, gegužės 29. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 350, lap. 148.

30 *Informacija apie Spaudos ir draugijų skyrių*. 1939. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 298, lap. 20.

CVK pristatytų 10 egzempliorių „<...> spausdinamųjų apgarsinimų, paskelbimų, knygų, laikraščių ir t.t.“³¹ Taigi, šiuo dokumentu buvo siekiama, kad CVK tiesiogiai, netarpininkaujant kitoms institucijoms, gautų privalomąjį egzempliorių. 1919 m. Spaudos įstatymo 9-ajame skirsnyje buvo rašoma, kad spaustuvė ir tolygi jai įstaiga privalo pristatyti kiekvieno spaudinio 8 egzemplorius Apskritis ir miesto arba Apskritis viršininkui³². Atsižvelgdamas į tai, VRM Piliečių apsaugos departamentas informavo švietimo ministrą apie išleidžiamą aplinkraštį, kuriame nurodyta, kad apskričių viršininkai iš jiems pristatomų 8 egzempliorių 5 egzemplorius turi siųsti Švietimo ministerijai³³. Vadinasi, šie 5 egzemploriai turėjo patekti saugoti į CVK.

Vėliau Piliečių apsaugos departamentas savo aplinkraščiais keitė CVK pristatomų egzempliorių skaičių. 1927 m. vasario 15 d. VRM Piliečių apsaugos departamento rašte apskričių viršininkams buvo rašoma, kad CVK turi būti siunčiami 2 knygų egzemploriai³⁴. Patvirtindamas šią informaciją, Švietimo ministerijos referentas CVK vedėją informavo, kad vidaus reikalų ministras Ignas Musteikis (1890–1960) davė nurodymą apskričių viršininkams siųsti po 2 egz. kiekvieno leidinio CVK³⁵. Priėmus 1935 m. Spaudos įstatymą, biblioteka gaudavo tik vieną visų Lietuvos spaustuvių produkcijos egzempliorių³⁶. Juozo Rimanto (1908–1973) vadovavimo laikotarpiu buvo numatyta išrūpinti bibliotekai papildomus egzemplorius. Remiantis „Viešųjų bibliotekų įstatymu“³⁷, CVB buvo pavesta „<...> rinkti ir saugoti visus Lietuvoje ir užsienyje išleidžiamus lietuvių kalba spaudinius“³⁸.

1919 m. Spaudos įstatyme buvo registruojamos tik spaustuvės ir joms prilyginamos įstaigos, o leidėjai nebuvo registruojami. Neretai Lietuvos leidėjai, norėdami sutaupyti, savo leidinius spausdindavo užsienyje. Tačiau 1919 m.

31 *Eduardo Volterio raštas Švietimo ministrui [Juozui Tūbeliui] dėl privalomo egzemplioriaus.* 1919, lapkričio 7. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 1, lap. 32.

32 Spaudos įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, lapkričio 30 (nr. 17), p. 5.

33 *Vidaus reikalų ministro [Eliziejaus Draugelio] raštas Švietimo ministrui [Juozui Tūbeliui] dėl privalomo egzemplioriaus pristatymo Švietimo ministerijai.* 1920, sausio 9. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 3, lap. 11, 85.

34 *Lietuvos Respublikos V[idaus]R[eikalų]M[inisterijos]Piliečių apsaugos departamento raštas apskričių viršininkams.* 1927, vasario 15. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 18, lap. 3.

35 *Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos referento raštas Valstyb[inio] Centralinio Knygyno p[onui] Vedėjui.* 1927, vasario 23. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 18, lap. 6.

36 VĖLAVIČIENĖ, Silvija. *Draustosios spaudos pėdsakais.* [Sudarytoja Jolanta Budriūnienė]. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2011, p. 71.

37 Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1936, rugpj. 10 (nr. 544), p. 2.

38 Ten pat.

Spaudos įstatyme nebuvo užsiminta ir apie Lietuvos leidėjų produkciją, spausdinamą užsienyje. Nesant šios nuostatos, Lietuvos bibliotekos, tarp jų ir CVK, negaudavo 1920–1924 m. Vokietijoje pasirodžiusių spaudinių³⁹. Todėl Volteris prašė švietimo ministro įpareigoti cenzūros valdininkus, kad jie praleistų visas knygas, siunčiamas CVK, ir atsiųstų po 5 egzempliorius konfiskuotų spaudinių⁴⁰. Matyt, prašymas nebuvo išgirstas, nes tų pačių metų vasarą buvo kreiptasi į VRM. Švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo departamentas 1920 m. birželį šios ministerijos prašė: „1) kad cenzura praleistų knygynui visus siunčiamus iš užsienio spaudinius, 2) kad būtų atsiunčiama knygynui po 5 egzempliorius visų konfiskuojamų spaudinių ir 3) kad būtų atsiunčiama taip pat jei galima iki 5 egzempliorių visų nelegaliai išleistų raštų, plakatų, atsišaukimų, valdžios agentų paimtų“⁴¹. Tame pačiame dokumente buvo rašoma, kad „nelegaliniai ir cenzūros paprastai nepraleidžiamieji spaudiniai būtų knygynė skyriumi nuo kitų ir būtų prieinami tikrai dirbantiems mokslui žmonėms“⁴². Vadinas, šiuo dokumentu buvo prašoma atsiųsti 10 egzempliorių cenzūros draustų spaudinių.

1920 m. vasarą cenzoriui (pavardės nepavyko išsiaiškinti) sutikus perduoti į knygyną siunčiamus iš užsienio ir konfiskuotus spaudinius, CVK vedėjas Volteris įgaliojo knygyninką Valerijoną Drevinską⁴³ išrinkti ir sudėti į vieną vietą spaudinius, kuriuos sulaukė karo cenzūra⁴⁴. Kol kas nepavyko rasti archyvinį dokumentų, kuriuose būtų nurodyti konkretūs leidiniai, karo cenzūros perduoti CVK.

1920 m. vasarą plečiantis CVK skyriams ir bibliotekos vadovybę pasiekus žinioms apie tai, kad cenzūra ruošiasi deginti spaudinius, buvo nuspręsta perimti iš karo cenzūros visus konfiskuotus spaudinius, t. y. neapsiriboti 5 egzemplioriais spaudinių. CVK vedėjas informavo švietimo ministrą Kazį Bizauską (1893–1941), kad konfiskuoti spaudiniai bus sudėti „atskiroj vietoj ir prilei-

39 BIRŽIŠKA, Vaclovas. Privalomieji egzemplioriai. *Bibliografijos žinios*, 1929, nr. 6, p. 170–171.

40 *Volterio raštas į Švietimo ministeriją dėl konfiskuotų spaudinių siuntimo į CVK*. 1920, gegužės 27. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 1, lap. 44.

41 Švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo departamento raštas V[idaus]R[eikalų] M[inisterijai]. 1920, birželio 1. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 350, lap. 6.

42 Ten pat.

43 Valerijonas Drevinskas VCB dirbo 1919-10-16–1924-3-10. Nuo 1922 m. buvo vedėjo padėjėjas. 1921 m. Valstybės archeologijos komisijos sekretorius. 1922–1932 m. studijavo Lietuvos universiteto Technikos fakultete.

44 *Karo cenzoriaus sutikimas perduoti uždraustas knygas į CVK*. 1920, liepos 13. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 2, lap. 7.

džiami tik rimtiems asmenims, pav. Seimo nariams, Ministeriams ir kit. žmonėms mokslo tikslui⁴⁵. Kad cenzūros draustų knygų išdavimas skaitytojams buvo ribojamas ir kad draustos spaudos, palyginti su kitais spaudiniais, knygyne buvo nedaug, rodo ir 1923 m. dienraštyje „Lietuva“ išspausdinta žinutė. Joje, reaguojant į skaitytojų nusiskundimus dėl pageidaujimų spaudinių trūkumo, buvo rašoma, kad „<...> išskyrus komunistinę, prisiųstą iš Cenzūros, literatūrą, kuri sudaro visai nežymią knygų dalį, ir kai kurias retenybes, visos kitos knygos skaityti duodamos“⁴⁶. Tolesnį Švietimo ministerijos dėmesį cenzūros draustų spaudinių komplektavimo CVK klausimu liudija raštas, kuriame buvo prašoma CVK direktoriaus „<...> sužinoti kariškoj cenzuroj, kurių knygų, proklamacijų ir laiškų tenai esama, ir apie tai pranešti Ministerijai“⁴⁷. Rašte švietimo ministrui Volteris užsiminė, kad cenzūros įstaigoje (karo cenzūros – A. R.) yra „<...> vieno ir to pačio spaudinio apie 1000 egzempliorių“⁴⁸. Maždaug po mėnesio pasirodžiusiame kitame Volterio rašte Generalinio štabo karo cenzūrai buvo pranešama, kad biblioteka paėmė saugoti kai kuriuos konfiskuotus spaudinius. Dokumente pažymima, kad iš viso paimti 145 egzemplioriai įvairaus turinio brošiūrų, tam tikras egzempliorių skaičius JAV išleistų satyrinių laikraščių – „Kardas“ (Vorčesteris, 1916–1923), „Dilgėlės“ (Vorčesteris, 1917–1921), keli šimtai egzempliorių pirmojo lietuvių darbininkų laikraščio „Moterų balsas“ (Filadelfija, 1916–1922) ir kt.⁴⁹

Galime daryti išvadą, kad cenzūros draustų ir nelegalių spaudinių saugojimu CVK buvo pradėta rūpintis sprendžiant į biblioteką patenkančio privalomojo egzemplioriaus klausimą. Spaudos įstatyme nebuvo nurodyta, kiek spaudinio egzempliorių apskričių viršininkai turi siųsti į CVK. Todėl VRM Piliečių apsaugos departamentas rašydavo atitinkamus aplinkraščius, kuriuose buvo nustatomas į CVK siunčiamų privalomųjų egzempliorių skaičius. Tačiau aplinkraščiuose nebuvo užsimenama apie cenzūros konfiskuotų spaudinių siuntimą į CVK. Todėl šios institucijos vadovybė, tarpininkaujant Švietimo ministerijai,

45 *Volterio prašymas į Švietimo ministeriją dėl uždraustų spaudinių perėmimo*. 1920, liepos 27. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 1, lap. 17.

46 Del Centralinio Valstybės knygyno skaitytojų nusiskundimų. *Lietuva*, 1923, liepos 28 (nr. 167), p. 3.

47 *Švietimo ministerijos Bendrųjų reikalų departamento raštas Valst[ybinio] Centralinio knygyno valdytojui*. 1920, liepos 29. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 2, lap. 7.

48 *Eduardo Volterio prašymo dėl cenzūruojamų spaudinių papildymas*. 1920, rugpjūčio 3. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 1, lap. 14.

49 *[Valst[ybinio] centralinio knygyno vedėjo Eduardo Volterio raštas Generalinio štabo karo cenzūrai]*. 1920, rugsėjo 29. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 1, lap. 88 – žr. taip pat: Valstybės centralinis knygynas. *Švietimo darbas*, 1923, gegužė (nr. 5), p. 359.

kreipdavosi į karo cenzūros institucijas, taip pat į VRM su prašymais dėl cenzūros draustų spaudinių siuntimo į CVK. Apie 1920–1921 m. nelegalūs ir cenzūros konfiskuoti spaudiniai buvo pradėti komplektuoti atskiroje spintoje, vadinamoje „slaptuoju skyriumi“. Volterio rūpesčiu į šį skyrių patekdavo komunistinio turinio periodiniai leidiniai, taip pat antivalstybinio turinio knygos, spaudiniai antireligine tematika. Kadangi CVK buvo Švietimo ministerijos žinioje, visais klausimais, susijusiais su cenzūros konfiskuotų spaudinių rinkimu ir saugojimu, CVK vadovybė tardavosi su Švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo departamentu.

1922 m. vasarį CVK direktorių Volterį pakeitė Andrius Škėma (1870–1946). 1921 m. CVK darbų veiklos ataskaitoje Škėma rašė, kad karo cenzūra atsiuntė knygynui 4 047 egzempliorius JAV leistų⁵⁰ spaudinių⁵¹. Atkreiptinas dėmesys, kad šiame dokumente paminėtas skyrius, kuriame saugoti cenzūros konfiskuoti spaudiniai, buvo vadinamas „nelegalės literatūros skyriumi“. Vėlesniais metais rašytuose dokumentuose šis skyrius vadinamas „slaptuoju“⁵². Škėmos vadovavimo metais atsirado pertvarkymų, susijusių su cenzūros konfiskuotų ir nelegalių spaudinių komplektavimu CVK. Daugiausia šiuo klausimu nuveikė VRM Piliečių apsaugos departamentas.

Iš archyvinių šaltinių sužinome, kad 1923 m. pavasarį į CVK pateko konfiskuoto žurnalo „Naujoji gadyne“ (1923)⁵³ 5 egzemplioriai⁵⁴; „patalpinimui į slaptą knygyno skyrių“ Piliečių apsaugos departamentas išsiuntė 5 egzempliorius atsišaukimo „Pirmojo seimo darbininkų kuopų frakcijos žodis į darbininkus ir mažąžemius“ (1923)⁵⁵. 1923 m. vasarą Švietimo ministerija išsiuntė raštą, kad

- 50 Čia turimi omenyje jau minėti periodiniai leidiniai – „Kardas“, „Moterų balsas“ ir „Perkūnas“ (Detroitas, 1920–1922).
- 51 ŠKĖMA, Andrius. *Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos Valstybės centralinio knygyno 1921 metų darbų apyskaita*. 1922, vasario 17. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1296, lap. 284–285.
- 52 *[Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento raštas Valstybės Centraliniam Knygynui]*. 1923, kovo 6. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 9, lap. 107.
- 53 *Naujoji gadyne*: mėnesinis visuomenės, mokslo, ekonomijos ir literatūros darbininkų žurnalas. Red.-leid. Pranas Vilūnas. Kaunas, 1923, nr. 1/2 (sausis/vasaris). Pažymėtina, kad Kauno miesto ir apskrities viršininko įsakymu žurnalas buvo konfiskuotas 1923 m. vasario mėnesį. Atsakingasis redaktorius Pranas Vilūnas buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. – žr. *Lietuvos komunistų partijos spauda = Печать Коммунистической Партии Литвы*, 1917–1940: bibliografija. T. 2. Vilnius: Mintis, 1985, p. 207.
- 54 *Lietuvos Respublikos V[idaus]R[eikalų]M[inisterijos] Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyriaus raštas Valstybės Centraliniam Knygynui*. 1923, kovo 6. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 9, lap. 107.
- 55 *Lietuvos Respublikos V[idaus]R[eikalų]M[inisterijos] Piliečių apsaugos departamento Spaudos [ir draugijų] skyriaus raštas Valstybės Centraliniam Knygynui*. 1923, balandžio 23. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 27, lap. 72.

Konfiskuota spaustuvej

Kaina 1 litas. Visų šalių proletari, vienykitės!

NAUJOJI GADYNĖ

Mėnesinis visuomenės, mokslo ir literatūros žurnalas

Nr. 1—2	Kaunas, 1923 m. Sausio — Vasario mėn.	I m.
---------	---------------------------------------	------

Prenumeratos kaina:
Metams . . . 10 lit.
6 mėnesiams . . . 6 lit.
Siekiamas sąlyg sutaręs.
Redakcija ir administracija: LNM
P.Šimelis, S.Šimelis, Kaunas
g. Nr. 52.
Tele. Nr. 1101. Prasi. Vilniai

MŪŠŲ ŽODIS.

Mes pradėmė leisti mūsų žurnalą — „Naujoji Gadyne“. Paprastai priimta pirmame, įžanginiame straipsnyje pasakyti, kas naujam laikraščiui rūpės, kieno reikalus jis gins. Yra tokių laikraščių, kurie sakosi, būk jie tarnausią visos tautos reikalams, kad jiems rūpės visi Lietuvos gyventojai, visų jų gerovė, visų jų labas. Mes taip pasizadėti negalime. Kiekvienas mąstantis žmogus pripažins, kad dabar Lietuvos visuomenė yra suskilusi į įvairias klases, kad Lietuvos visuomenė yra pasidalinusi į dvi visuomenes, į dvi svarbesnes dalis — į darbininkų klasę ir buržuazijos klasę. Tarp šių dviejų klasių yra didžiausi reikalų priešingumai, jos atkakliai viena su kita kovoja.

Jei mes patūrėsimė fabrikantus, dvarininkus, turtinguosius ūkininkus, tai mes negalėsimė rūpintis darbininkais, nes fabrikantų, dvarininkų ir ūkininkų gerovė reikalauja darbininkų naudojimo. Jei mes patūrėsimė darbininkus, tai aišku, mes negalėsimė rūpintis jų išnaudotojais. Su kuriais mes esime, kurių pusę mes patūrėsimė? Mes atvirai sakome, kad mes stovėsimė darbininkų klases reikalų sargyboje. Mums rūpės kelti klases darbininkų sąmonę, skleist mūsų mokslą net tarp labiausiai atsilikusių, tamsiausių darbininkų. Mums net ypatingai rūpės, kad tie darbininkai, kurie iki šiol dar negyveno są-

moningų darbininkų gyvenimu, kurie lig šiol be marmėjimo nešė sunkiausią, išnaudotojų užkrautą nošą, — kad ir jie pamatytų ir suprastų savo vargų priežastį ir išeitį, kad ir jie liktų darbininkų klases karžygiais. Todėl mūsų žurnalas bus rašomas suprantamiausia, paprasčiausia kalba, taip kad net paimus visuomenės ir mokslo klausimai kiekvienam miesto ir sodžiaus darbininkui būtų suprantami.

Mums rūpės mokyti darbininkus organizuoti, nes tik organizuotas darbininkas laimės. Kaip mokėsimė tai, tokius patarimus ir duosimė. Mes manome, kad šiame dalyke, patiems skaitytojams padedant, būsimė naudingi.

Mūsų žurnalas daug vietos skirs visuomenės susitarkymui, klasių kovos mokslui suprantamiausiu būdu dėstyti, plėsti darbininkų klases sąmonę ir gelbėti jiems išskirti visus painius klausimus ir rodyti išeitį iš tos baisios padėties, į kurią įvedė buržuazija. Teisingas ir moksliškas mąstymo būdas laiduoja teisingą, tikrą ir greitesnį veikimo būdą. Mūsų žurnalas bus marksiniukų pakraipos žurnalas, nes tik Markso mokslas lig šiol tėra teisingiausias ir pamatingiausias darbininkų klases mokslas.

Savo keliu mes būsimė tais marksininkais kurie stengias tikrai eiti Markso užbrėžtu keliu ir

1 PAV. Laikraščio „Naujoji gadyne“ (Kaunas, red. leid. Pranas Vilūnas, 1923, nr. 1–2 (sausis–vasaris)) pirmasis puslapis su cenzūros valdininko įrašu: „Konfiskuota spaustuvej“. LNMMB. Šifras Dp4644.

CVK perimtų iš Piliečių apsaugos departamento 126 įvairaus turinio knygas⁵⁶. Iš kitų dokumentų, Švietimo ministerijos Bendrųjų reikalų departamento rašytų Piliečių apsaugos departamentui, sužinome, kad knygos buvo konfiskuotos iš kažkio piliečio Karalkevičiaus, gyvenusio Kauno priemiestyje –

56 [Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos Bendrųjų reikalų departamento direktoriaus [Liu-do Daukšos] raštas Valstybės Centralinio Knygyno vedėjui [Andriui Škėmai] dėl konfiskuotų knygų perėmimo. 1923, rugpjūčio 11]. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 9, lap. 49; Analogiškas raštas taip pat yra LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1296, lap. 137.

Šančiuose⁵⁷. Kol kas nerastas šio dokumento priedas, kuriame būtų išvardytos CVK iš Piliečių apsaugos departamento perimtos knygos.

Yra išlikę leidinių rusų kalba, kuriuos Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyrius perdavė CVK, sąrašas⁵⁸. Į sąrašą, kurį sudaro 11 pozicijų, įtraukti vienkartiniai ir periodiniai leidiniai. Iš vienkartinių leidinių paminėtinos šios knygos: nenurodytų metų arabų pasakų knyga „Тысяча и одна ночь“ (Tūkstantis ir viena naktis), rusų poeto, prozininko Ivano Bunino (1870–1953) apsakymai (T. 1, 1903), dramaturgo Aleksandro Ostrovskio (1823–1886) rinktinių raštų T. 4⁵⁹, rusų istoriko Michailo Kojalovičiaus (1828–1891) studija „Чтения по истории западной России“ (Vakarų Rusijos istorijos skaitymai, 1884)⁶⁰. Sąrašė yra ir Sankt Peterburge leistų periodinių leidinių – istorijos žurnalo „Русская старина“ (Rusijos senovė) 1906 ir 1907 m. numeriai, literatūros, mokslo ir politikos žurnalo „Русское богатство“ (Rusų turtas) 1902 m. numeriai, iliustruoto žurnalo vaikams „Родник“ (Šaltinis) vienas tomas (T. 33, nr. 10–12, 1914); Maskvoje leisto literatūrinio, politinio ir mokslinio žurnalo „Русское обозрение“ (Rusiška apžvalga) 1893 m. numeriai. Peržvelgus Nacionalinėje bibliotekoje esančius minėtų leidinių egzempliorius, nerasta jokių antspaudo, susijusių su šių leidinių perdavimu iš Piliečių apsaugos departamento į CVK.

Apie nelegalių ir cenzūros konfiskuotų spaudinių patekimą į CVK buvo informuojama ir to meto periodiniuose leidiniuose. Visuomenės ir politikos dienraštyje „Lietuva“ (1919–1928) ir žurnale „Švietimo darbas“ (1919–1930) buvo pažymima, kad 1922 m. iš cenzūros CVK gavo 1 047 tomus nelegalių žurnalų, brošiūrų, agitacijos lapelių, skelbimų ir laikraščių lietuvių kalba⁶¹.

57 [Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos Bendrųjų reikalų departamento direktoriaus [Liudo Daukšos] raštas Piliečių apsaugos departamentui]. 1923, rugpjūčio 11. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1296, lap. 138; Lietuvos Respublikos V[idaus]R[eikalų]M[inisterijos] Kauno miesto milicijos vado [Juozo Jelmoko] raštas Piliečių apsaugos departamentui. 1923, liepos 23. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1296, lap. 141.

58 Lietuvos Respublikos V[idaus]R[eikalų]M[inisterijos] Piliečių apsaugos departamento Spaudos [ir draugijų] skyriaus sudarytas leidinių, siunčiamų CVK, sąrašas. 1923, balandžio 26. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 27, lap. 70, 70 a. p.

59 ОСТРОВСКИЙ, Александр. *Собрание сочинений А.Н. Островского*. Санкт Петербург: В тип. А.А. Краевского, [1874]. Т. 2, 5. Saugojimo šifras: LNB C11200.

60 КОЯЛОВИЧ, Михаил. *Чтения по истории западной России ...* М. Кояловича. Новое изд., перераб. и доп. с изд. 1864 г. С.-Петербург: [s.n.], 1884. XIII, 349, [1] žml. lap. Saugojimo šifras: LNB C(LKA)rus.6/884.

61 Valstybės central. knygynas. *Lietuva*, 1922, sausio 4, (nr. 3), p. 3; Valstybės Centralinis knygynas. *Švietimo darbas*, 1922, sausis–vasaris (nr. 1/2), p. 175.

Nagrinėjamojo laikotarpio spaudoje taip pat pasirodydavo įvairių nuomonių dėl netobulos cenzūruojamų spaudinių patekimo į CVK tvarkos. 1922 m. bibliografijos ir kritikos žurnale „Knygos“ buvo rašoma, kad „<...> siuntinėjimas knygų iš cenzūros ir spaustuvių į Valstybės Centralinį knygyną ikišiol nėra tinkamai sutvarkytas“⁶². Skeptiškai apie cenzūros draustų knygų komplektavimą CVK atsiliėpė ir Vaclovas Biržiška (1884–1956). Jis siūlė kuo skubiau imtis šio svarbaus darbo, ypač akcentavo cenzūros draustų smulkiųjų spaudinių rinkimo ir saugojimo svarbą. 1924 m. jau minėtame žurnale „Knygos“ Biržiška pastebėjo: „Valstybės Centraliniam Knygyne jos (draudžiamosios spaudos – A. R.) šiek tiek buvo, nors ir buvo ji tenai laikoma kartu su nereikalinga makulatūra. Juo vėliau pradėsime ją rinkti, juo sunkiau bus surinkti. Ypatingai sunku surankioti įvairius atsišaukimus ar kitus palaidus spaudinius. Yra tokių, kurie neišnyks, jei bus tą pat dieną, tik pasirodžius, pagauti ir apsaugoti. Taigi reikia tuč tuojau to darbo imtis, pavedus jį kokiai didesnei bibliotekai, universiteto ar kitai kokiai.“⁶³ Po kelerių metų dienraštyje „Lietuva“ išspausdintame pranešime Biržiška išvardijo institucijas, gaunančias privalomuosius egzempliorius Lietuvoje – Bibliografijos institutą, CVK, kai kurias policijos ir administracijos įstaigas. Jis taip pat pastebėjo, kad „<...> tai toli ne visi spaudiniai. Čia neįeina konfiskuoti spaudiniai, kurie yra teismų naikinami. O mūsų bibliografija turi apimti visus Lietuvoje spausdinamus dalykus, taigi, ir konfiskuotus, ir naikinamus.“⁶⁴

Pažymėtina, kad nuo 1922 m. gruodžio 12 d. Biržiška ėjo Lietuvos universiteto bibliotekos vedėjo pareigas⁶⁵. Šioje bibliotekoje, kaip ir CVK, buvo komplektuojama draudžiamoji spauda. Vladas Žukas (1925–2014) rašo, kad bibliotekos direktoriaus kabinete „<....> už jo nugaros buvo spinta (turėjo raktą) – ten buvo laikoma įvairiais keliais gaunama komunistinė literatūra <...>“⁶⁶. Taigi, galima daryti prielaidą, kad Biržiška, ragindamas rinkti draudžiamąją spaudą, gynė VDU bibliotekos interesus.

Visi šie faktai rodo, kad pirmaisiais CVK gyvavimo metais nelegalių ir cenzūros konfiskuotų spaudinių komplektavimas buvo vienas iš svarbesnių biblio-

62 Tas Pats. Cenzūros įstaigų žiniai. *Knygos*, 1922, nr. 2/3, p. 236.

63 BIRŽIŠKA, Vaclovas. Uždraustų raštų rinkimas. *Knygos*, 1924, nr. 4–6, p. 305–306.

64 BIRŽIŠKA, Vaclovas. Lietuvos bibliografijos reikaluose. Vac. Bir-ka. *Lietuva*, 1927, lapkr. 23 (nr. 265), p. 5.

65 ŽUKAS, Vladas. *Gyvenimas knygai: Vaclovas Biržiška*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 200.

66 Ten pat, p. 204.

tekos veiklos klausimų. Tačiau XX a. 3-iajame dešimtmetyje, ypač išaugus iš užsienio įvežamų ir Lietuvoje draudžiamų spaudinių skaičiui, matyt, nebespėta peržiūrėti cenzūros draustų knygų sąrašų. Didelė tikimybė, kad nelegalių ar konfiskuotų spaudinių komplektavimas ir saugojimas CVK tuo metu nebuvo vykdomas sistemaiškai.

Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, kraštui pasukus nedemokratinio keliu, buvo iš naujo įvesta karo padėtis. 1937 m. parengtame administracinės teisės paskaitų konspekte Biržiška pastebėjo: „Karo stoviui Lietuvoje pasidarius permanentine padėtimi, karo stovio uždraudimai sudarė pagrindinę mūsų spaudos [kontrolės] praktiką.“⁶⁷

Nelegalių ir cenzūros draustų spaudinių komplektavimui CVK įtakos turėjo ne tik karo padėtis, bet ir įsigaliojęs naujas 1935 m. Spaudos įstatymas, kuriuo buvo ypač išplėstos vidaus reikalų ministro galios. Pagal 8-ąją 1935-ųjų metų Spaudos įstatymo skirsnį spaustuvės privalėjo pristatyti 10 egzempliorių valstybės įstaigoms. Vidaus reikalų ministras, tardamasis su švietimo ir teisingumo ministrais, nusprendavo, kurioms įstaigoms ir kiek turi būti pristatoma spaudinių egzempliorių. CVB buvo paskirtas vienas visų Lietuvos spaustuvių produkcijos egzempliorius⁶⁸. Tačiau 1940 m. sausį Kauno apskrities viršininko Vlodo Sidaravičiaus įsakyme rašoma, kad CVB turi gauti 2 spaudinių egzempliorius⁶⁹. Vidaus reikalų ministras galėjo uždrausti ir konfiskuoti ne tik Lietuvoje (10 skirsnis), bet ir užsienyje leidžiamus spaudinius (43 skirsnis). Aišku, kad šios Spaudos įstatymo nuostatos turėjo įtakos cenzūros konfiskuotų spaudinių komplektavimui CVK.

1936 m. paskelbus Valstybinį viešųjų bibliotekų įstatymą⁷⁰, CVK buvo pradėtas vadinti Centrine valstybės biblioteka (toliau – CVB). Pažymėtina, kad tuo metu būta cenzūros institucijų bandymų sudarinėti draudžiamosios spaudos sąrašus ir juos perduoti CVB. Pirmasis sąrašas, kurį sudaro 117 pozicijų, sprendžiant iš jame esančių spaudinių (knygų ir periodinių leidinių) publikavimo

67 BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Administracinė teisė: (užrašai):* paruošti, prisilaikant 1936/1937 m. m. prof. Biržiškos administracinės teisės programos. [Sudarė St. Vanagas]. Kaunas: [s.n.], 1937, p. 86.

68 *Lietuvos Respublikos V[idaus]R[eikalų]M[inisterijos] Kauno apskrities viršininko Spaudos ir draugijų skyriaus raštas Visų spaustuvių-litografijų-fotocinkografijų ir rotatorių vedėjams.* 1935, gruodžio 10. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 350, lap. 58.

69 *Lietuvos Respublikos V[idaus]R[eikalų]M[inisterijos] Kauno apskrities viršininko Spaudos ir draugijų skyriaus raštas Visų spaustuvių vedėjams.* 1940, sausio 24. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 350, lap. 132.

70 Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1936, rugpj. 10, (nr. 544), p. 2–3.

metų, karo cenzoriaus (kurio pavardė nenurodyta) galėjo būti parengtas apie 1936 m.⁷¹ Sąraše esanti informacija apie spaudinius surašyta į lentelę, kurią sudaro keturios skiltys: spaudinio eilės numeris, autorius (jei spaudinys turi), knygos ar periodinio leidinio antraštė, perduodamo spaudinio vienetai.

Tai, kad cenzūros konfiskuoti spaudiniai CVB buvo komplektuojami nesisistemingai, rodo raštas, 1937 m. spalį tuometinio direktoriaus Juozo Avižonio (1882–1975) nusiųstas Švietimo ministerijos KRD. Jame bibliotekos vadovas rašė, kad „<...> konfiskuojamų dėl ko nors knygų ir įvairių spaudinių Centr. Valts. Biblioteka negauna <...>“⁷². Tame pačiame dokumente bibliotekos direktorius priminė, kad cenzūros konfiskuoti leidiniai gali „<...> praversti mokslo reikalams ar statistikos žinioms“⁷³. CVB direktorius Avižonis rašė, kad cenzūros uždraustos knygos bus atskirai registruojamos, į viešą apyvartą neleidžiamos, skaityti duodamos tik mokslo reikalams ir „pagal patikimų skaitytojų reikalavimą“⁷⁴. Dokumente taip pat buvo prašoma pasirūpinti, kad biblioteka gautų po 2 egzempliorius (iki šio dokumento parengimo) konfiskuotų ir konfiskuojamų lietuviškų ir užsienio kalbomis leidinių, „išskyrus komunistinę“⁷⁵ literatūrą⁷⁶. Remiantis šia informacija, galima daryti prielaidą, kad CVB galėjo būti konfiskuotų spaudinių registracijos knyga. Tai patvirtina ir knygų viršeliuose ranka padaryti įrašai, kuriuose nurodyti knygos sulaikymo ar uždraudimo metai ir skaičius, žymintis leidinio eilės numerį konfiskuotų spaudinių registracijos knygoje. Ši knyga dar nerasta.

Švietimo ministerijos KRD, atsižvelgdamas į anksčiau minėtą Avižonio raštą, 1938 m. pradžioje prašė VRM Administracijos departamento siųsti į CVB konfiskuotus spaudinius⁷⁷. Po kelių dienų VRM Administracijos departamentas

71 *V[alstybės]C[entrinio]K[nygyno] gautų iš karo cenzoriaus knygų, laikraščių ir žurnalų sąrašas*. [1936]. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 27, lap. 64–65.

72 *[Centrinės valstybės bibliotekos vedėjo Juozo Avižonio raštas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentui]*. 1937, spalio 29. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 26, lap. 43; Tas pat. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 31, lap. 557.

73 Ten pat.

74 Ten pat.

75 Kaip jau buvo rašyta, CVK veiklos pradžioje komunistiniai leidiniai buvo saugojami „slaptajame skyriuje“, tačiau XX a. ketvirtajame dešimtmetyje buvo taikomi apribojimai cenzūros sulaikytai komunistinei literatūrai, ji nebuvo perduodama bibliotekai, nes komunistinio turinio knygas kaupė VSD biblioteka.

76 *[Centrinės valstybės bibliotekos vedėjo Juozo Avižonio raštas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentui]*. 1937, spalio 29. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 26, lap. 43; Tas pat. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 31, lap. 557.

77 *Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento raštas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentui*. 1938, sausio 13. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 31,

KRD informavo, kad turimus konfiskuotus spaudinius išsiuntė CVB, ir patikino, kad draudžiami spaudiniai bibliotekai bus siunčiami ir ateityje⁷⁸. Kartu su šiuo pranešimu buvo siunčiamas nedidelės apimties knygų sąrašas. Analizuojant šį sąrašą, išaiškėjo, kad į CVB pateko 7 cenzūros konfiskuotos knygos (po 2 ir 1 egzempliorių)⁷⁹. Iš turinčių didesnę meninę vertę minėtina Michailo Šolochovo (1905–1984) romanas „Sukelti dirvonai“ (Valio Drazdausko (1906–1981) vertimas, 1935), Kazio Jakubėno (1908–1950) „Ūžia melsvas šilas“ (1936), Antano Biliūno (1905–1970) „Išpažintis Lietuvai“ (1937), Alfonso Giedraičio (1913–1995) poezijos rinkinys „Sielos nuorašas“ (1938). Minėtame sąraše buvo ir mažiau vertingų konfiskuotų leidinių: Jono Jasinsko (Jasiaus) (1907–?) „Ieva ir jos žaltys“ (egzempliorius neišlikęs), Jono Ilgūno (Vaivadiškio) (1882–1956) „Dievo teismas ir pragaro kančios“ (1936) ir kt. Uždraustų knygų sąrašo kampe yra neišaiškinto valdininko įrašas apie tai, kad šias knygas reikia pažymėti spaudu „Namo neišduodamos“. Peržiūrint LNB išlikusius minėtų knygų egzempliorius⁸⁰, spaudas nepastebėtas. Todėl galime daryti išvadą, kad nutarimas šiose knygoje uždėti spaudą taip ir liko neįgyvendintas.

1938 m. sausį tuometis KRD direktorius Vytautas Soblys (1903–1968) dokumentu CVB patvirtino, kad „<...> padarius atitinkamose įstaigose žygių, turimieji konfiskuotieji leidiniai Centralinei Valstybinei Bibliotekai jau pasiųsti ir ateityje bus siuntinėjami“⁸¹. Analizuojant vėlesnių metų (f. 1655) dokumentus, nepavyko rasti jokios informacijos, susijusios su cenzūros konfiskuotų knygų komplektavimu ar draudžiamosios spaudos siuntimu CVB. Galbūt to meto bibliotekos vadovybei šis klausimas tapo nebeaktualus. Didelė tikimybė, kad dokumentai nėra išlikę.

Informacijos, susijusios su draudžiamosios spaudos komplektavimu CVB, galima rasti ne tik cenzūros valdininkų sudarytuose ir bibliotekai siunčiamuose draudžiamosios spaudos sąrašuose. Patį knygos uždraudimo faktą ir tai, iš kurių institucijų spaudinys pateko į CVK (nuo 1936 m. – į CVB), liudija kai kuriose knygoje esantys cenzūros valdininkų įrašai.

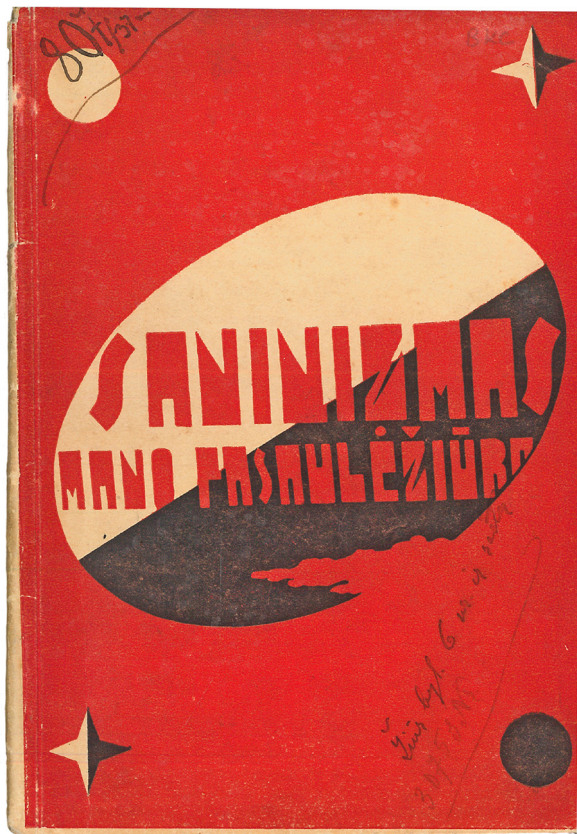
lap. 556.

78 Ten pat.

79 *Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento raštas Centralinei valstybės bibliotekai dėl konfiskuotų spaudinių siuntimo*. 1938, sausio 13. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 44, lap. 83.

80 Buvo peržiūrėti ir Nacionalinio publikuotų dokumentų archyvinio fondo (toliau – NPDAF) skyriuje saugomi antrieji egzemplioriai.

81 *Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento raštas Centralinei Valstybės bibliotekai*. 1938, sausio 18. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 31, lap. 555; Tas pat. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 44, lap. 80.

2 PAV. Jono Polėsyros knygos „Saninizmas: mano pasaulėžiūra“ (Kaunas, 1937) viršelis su cenzūros valdininko įrašu: „Žiūr. Byl. 6 Nr. ir raštas 30753 Nr.“ LNMMB NPDAF. Šifras C1260321/1937.

Knygos „Saninizmas: mano pasaulėžiūra“⁸² (1937) viršelyje yra įrašas, nurodantis bylos numerį ir dokumento numerį. Atlikus detalesnę paiešką VRM Administracijos departamento fonde (f. 1367), rastas Jono Polėsyros⁸³ skundas vidaus reikalų ministrui dėl šios knygos sulaikymo. Skundas užregistruotas tuo pačiu numeriu, koks ir buvo įrašytas minėtos knygos viršelyje. Todėl galime daryti prielaidą, kad ši knyga į CVB pateko iš VRM Administracijos departamento.

82 POLĖSYRA, Jonas. *Saninizmas: mano pasaulėžiūra*. Kaunas: [s.n.], 1937. 84 p. Saugojimo šifras: LNB C1260321/1937.

83 Tikroji autoriaus pavardė – Jonas Keisminas.

Knygos „Žydų priešai – žmonijos priešai“⁸⁴ (1939) viršelio kairiajame kampe yra VRM SPD ir buvusios Visuomeninio darbo vadybos⁸⁵ konfiskuotoms knygoms ir periodinei spaudai tikrinti komisijos pirmininko žurnalisto ir rašytojo Juozo Žukausko (1910–1986) įrašas: „Sulaikyta 1939 VII.4“. Galime daryti prielaidą, kad šią knygą CVB perdavė VRM Spaudos ir draugijų skyrius.

Šiame straipsnyje jau minėto žurnalo „Naujoji gadynė“ (1923) pirmajame puslapyje yra neišaiškinto asmens įrašas raudonu pieštuku „Konfiskuota spaustuvė“.

Cenzūros draustos knygos CVK buvo antspaudojamos specialiu antspaudu. Maždaug nuo 1921 m. cenzūros konfiskuotuose spaudiniuose buvo dedamas nedidelis, apvalios formos spaudas „Namon neišduodama“ V.C.K.⁸⁶. Tokį spaudą pavyko rasti šapirografuoto laikraštėlio „Elnys“⁸⁷ ketvirtajame 1922 m. numeryje, knygelių „Darbininkų vienybė“ (1921)⁸⁸, Justino Pilyponio (1907–1947) romano „Klūbas nepatenkintų žmonomis“ (1929)⁸⁹ viršeliuose bei poeto Vlado Rekašiaus (1893–1920) mažu tiražu išspausdinto eilėraščių rinkinio „Revoliucijos kregždutė“ (1922) gale⁹⁰.

Dalis draudžiamosios spaudos į CVK pateko iš valstybės saugumo tarnybų bibliotekų, kaupusių cenzūros konfiskuotus leidinius – Kriminalinės policijos

84 *Žydų priešai – žmonijos priešai*. Kaunas: [išleido K. Paura], 1939. 34, [16] p. Saugojimo šifrai: LNB C68860; D201009/1939.

85 Visuomeninio darbo vadyba – valstybinė propagandos institucija, kurios tikslas buvo „<...> informuoti visuomenę apie tautos bei valstybės siekimus ir darbus“ – žr. MAČIULIS, Dangiras. Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje. *Inter-studia humanitatis*, 2009, nr. 9, p. 119.

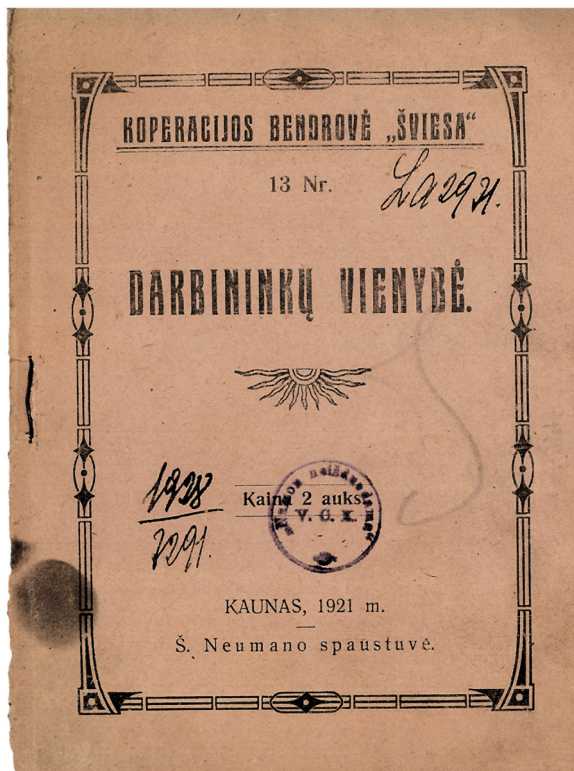
86 Užrašo forma antspaude keitėsi.

87 *Elnys*: pasauliškos rašlivos ir poezijos vaizduotas mėnraštis. Leidžia Aleksandras Chaleckis (Chalėckas). 1921, nr. 1–nr. 3; 1922, nr. 4–nr. 6. Ukmergė, 1921–1922. Iliustr. Šapirografuotas rankraštis, šapirografuotas mašinraštis 238: nr. 4. – 1922. – 8 p.: iliustr. Saugojimo šifras: LNMMD RKRS, f.135-238.

88 Knygelę išleido 1921–1923 m. Kaune veikusi komunistinė knygų leidykla „Šviesa“, oficialiai vadinama kooperacine bendrove. 1923 m. valdžios įsakymu ši bendrovė buvo uždaryta.

89 Marijampolės miesto ir apskrities viršininkas, sulaikęs šią knygą, teiravosi knygyno direktoriaus Škėmos apie konfiskuotų spaudinių saugojimą CVK. Atsakydamas į užklausimą, Škėma rašė, kad uždraustiems ir konfiskuotiems spaudiniams knygynas deda antspaudą „Namo neišduoda“ ir laiko juos slaptoje spintoje – žr. Antano Škėmos atsakymas Marijampolės apskrities viršininkui apie uždraustų spaudinių kaupimo praktiką. 1929, gruodžio 30. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 20, l. 73.

90 Eilėraščių rinkinys, kurio pradžioje yra CVK inventoriaus numeris 1922/5643, saugomas LNMMD RKRS, f130–1729. Leidinėlis į CVK pateko Volterui gavus leidimą perimti konfiskuotas knygas iš KAM – žr. REKAŠIUS, Vladas. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1983, p. 210.

3 PAV. Knygos „Darbininkų vienybė“ (Kaunas, 1921) viršelis su spaudu: „Namon neišduodama V. C. K.“ LNMMB NPDAF. Šifras C9668/1921.

valdybos ir VSD bibliotekų. Pavyzdžiui, Grigorijaus Zinovjevo (1883–1936) leidinėlis „Darbininkų ir mažažemių jaunimo uždaviniai“ (1921) ir neišaiškintu slapyvardžiu Vilnietis pasirašiusio autoriaus knygelė „Kodel Lietuva bėdna“ (1928) turi Kriminalinės policijos valdybos ir VSD knygynų spaudus. Tai rodo, kad šie leidiniai 1927–1933 m. priklausė Kriminalinės policijos valdybos knygynui, šią instituciją reorganizavus – VSD knygynui.

Tyrimo metu atrinkti LNB fonduose 43 periodiniai ir vienkartiniai leidiniai, turintys VSD knygyno⁹¹ spaudą. Vadinasi, kažkuriuo laikotarpiu šie lei-

91 VSD bibliotekos fondas kartu su periodika turėjo 3 105 pavadinimų leidinius. Fondas buvo suskirstytas į šešis skyrius: Bendrąjį, Beletristikos, Komunistinio ir nacionalistinio turinio knygų, Kriminalistikos, Periodinių leidinių bei Politinės ekonomijos. Biblioteka

4 PAV. Knygos „Laisvės takas, 1918–1938“ (Kaunas, 1938) viršelis su Valstybės saugumo departamento bibliotekos antspaudu. LNMMB NPDAF. Šifras F1137443/1938.

diniai pateko į CVK. Priminsime, kad VSD biblioteka buvo įsteigta 1924 m.⁹² Pažymėtina, kad VSD darbuotojui Stasiui Ylai (slap. Juozas Daulius) (1908–1983) rašant knygą „Komunizmas Lietuvoje“ (1937) buvo suteikta galimybė pasinaudoti VSD bibliotekos fonduose saugoma komunistine literatūra⁹³.

buvo papildoma iš įsigytų, privalomai gaunamų ir konfiskuotų spaudinių, ji turėjo spaudinių registracijos knygą. Nuo 1940 m. kovo 16 d. biblioteka buvo priskirta VSD Bendrojo skyriaus ūkio daliai – žr. PETREIKIS, Tomas. Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 329.

92 Valstybės saugumo departamento biblioteka. *Bibliografijos žinios*, 1940, nr. 1, p. 3.

93 YLA, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*. Naujo leidimo tekstą parengė, įvadą ir komentarus parašė Nerijus Šepetys. Vilnius: Aidai, 2012, p. XVI.

Vienas iš talkininkų rengiant šią knygą buvo tuometis VSD Spaudos skyriaus vadovas Pranas Meškauskas-Germantas (1903–1945)⁹⁴.

Iš LNMMB esančių knygų, turinčių VSD knygyno antspaudą, paminėtini keturi leidiniai užsienio kalbomis: „Memel, der Hafen von Litauen“ (Mėmelis, Lietuvos uostas, 1918)⁹⁵, „Die Ostmark: ein Heimatbuch“ (Ostmarkas⁹⁶: krašto aprašymas, 1919)⁹⁷, „Hitlers Programm“ (Hitlerio programa, 1932)⁹⁸, „Czesi: studjum historyczno-polityczne“ (Čekai: istorinė ir politinė studijos, 1936)⁹⁹. Iš knygų lietuvių kalba minėtinas straipsnių rinkinys „Arkivyskupas Jurgis Matulevičius“ (1933), Vilniui vaduoti sąjungos leidinys „Patriotizmas ir patriotinis auklėjimas“ (1935), „Užsienių spaudos atsiliepimai apie lietuvių dailės parodą Rygoje ir Taline“ (1937), Lietuvos atgimimo draugijos leidinys „Laisvės takas, 1918–1938“ (1938) ir kt. Į CVB iš VSD bibliotekos pateko ir kai kurie komunistinio turinio periodiniai leidiniai, išleisti operatyviosiomis dauginimo priemonėmis. Tai Rokiškio komunistinio jaunimo sąjungos periodinio laikraščio „Darbininkų mintys“ (1931, nr. 3), Rygoje leisto dvisavaitinio liaudies demokratinio laikraščio „Liaudies balsas“ (1928, nr. 3), Lietuvos emigrantų socialdemokratų organo „Mūsų balsas“ (1933, nr. 1) ir kiti periodiniai leidiniai. VSD biblioteka laisvai naudotis galėjo tik VSD tarnautojai, kitiems reikėjo departamento direktoriaus leidimo¹⁰⁰.

94 STRAŽNICKAS, Juozas. *Pranas Meškauskas-Germantas: Įkaitas už tautą*. Vilnius: Charibdė, 2020, p. 169.

95 SOCHACZEWER, Ludwig. *Memel, der Hafen von Litauen*. Von Ludwig Sochaczewer. Berlin: Goedecke & Gallinek, [1918]. 78 p., [2] iliustr., žml. lap. Saugojimo šifrai: LNB C17970; C(LKA)vok.11/918.

96 1938–1942 m. Ostmarko terminą naciai vartojo siekdami pakeisti Austrijos pavadinimą, kai ji buvo prijungta prie Vokietijos.

97 *Die Ostmark: ein Heimatbuch*. Herausgegeben von Fritz Braun; mit Zeichnungen und Buchschmuck von A. Fahlberg und Leo Wronka. Leipzig: F. Brandstetter, 1919. VIII, 413 p.: iliustr.(Brandstetters Heimatbücher deutscher Landschaften; 7). Saugojimo šifras: LNB C(LKA)vok.33/919.

98 *Hitlers Programm*. [Herausgeber: Paul Arendt]. [Sulzbach-Oberpf.]: [Selbstverl. d. Hrsg.], [1932]. 16 p. Saugojimo šifras: LNB R.Pb.:C.2588.

99 STAPIŃSKI, Tadeusz. *Czesi: studjum historyczno-polityczne*. Tomasz Janowicz. Kraków: Zakłady Graficzne, 1936. 158 p. Saugojimo šifras: LNB B60105.

100 Pažymėtina, kad VSD darbuotojui Stasiui Ylai (slap. Juozas Daulius) rašant knygą „Komunizmas Lietuvoje“ (1937) buvo suteikta galimybė pasinaudoti VSD bibliotekos fonduose saugoma komunistine literatūra – žr. YLA, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*. Naujo leidimo tekstą parengė, įvadą ir komentarus parašė Nerijus Šepetytys. Vilnius: Aidai, 2012, p. XVI.

1. Draudžiamosios spaudos komplektavimas CVK netiesiogiai buvo susijęs su 1919 ir 1935 m. Spaudos įstatymo nuostatomis. 1919 m. Spaudos įstatyme buvo nurodyta, kad spaustuvė ar jai tolygi įstaiga apskrities viršininkui turi pristatyti 8 spaudinio egzempliorius. VRM Piliečių apsaugos departamentas rašydavo aplinkraščius, kuriuose nurodydavo, kiek spaudinių egzempliorių apskričių viršininkai turėjo pristatyti Švietimo ministerijai – institucijai, kuriai buvo pavaldus CVK. Bibliotekai pristatomų egzempliorių skaičius nebuvo vienodas – apie 1920 m. institucija gaudavo 5 privalomuosius egzempliorius, 1927 m. – 2 egzempliorius ir t. t. Pagal 1935 m. Spaudos įstatymą spaustuvės privalomąjį egzempliorių iš karto pristatydavo valstybės įstaiogoms. Vidaus reikalų, Teisingumo ir Švietimo ministerijų atstovų bendru susitarimu buvo sprendžiama, kiek ir kokioms įstaiogoms turi būti pristatoma privalomųjų egzempliorių. Pagal 1935 m. Spaudos įstatymą CVB iki 1940 m. pradžios gaudavo vieną spaudinio egzempliorių.
2. Tarp spaudinių, kurių turėjo būti gaunamas privalomasis egzempliorius, nepateko nelegalūs ir cenzūros konfiskuoti spaudiniai. Biblioteka bendradarbiavo su KAM ir VRM struktūriniais padaliniais, atsakingais už spaudos priežiūrą. CVK fondų komplektavimui cenzūros draustais spaudiniais įtakos turėjo karo padėtis, veikusi beveik visą Nepriklausomos Lietuvos laikotarpį. Spaudinių priežiūra nagrinėjamoju laikotarpiu buvo patikėta karo cenzoriams. Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyrius ne tik paskirstydavo CVK iš spaustuvių gaunamą privalomąjį egzempliorių, bet ir perduodavo institucijai draudžiamąją spaudą. 1924–1933 m. draudžiamosios spaudos patekimas į CVK buvo susijęs su VRM valstybės saugumo tarnybų veikla. 1934–1939 m. šios spaudos komplektavimo ir saugojimo CVK klausimus sprendė VRM Administracijos departamentas, Visuomeninio darbo vadyba, vėliau – tos pačios ministerijos Spaudos ir draugijų skyrius.
3. Išanalizavus archyvinius dokumentus, galima daryti išvadą, kad įvairiais laikotarpiais cenzūros draustai spaudai komplektuoti CVK buvo skiriama nevienodai dėmesio. Iki XX a. trečiojo dešimtmečio antrosios pusės pastebimas gana intensyvus Švietimo ministerijos susirašinėjimas su karo cenzūros įstaiogomis dėl draudžiamų spaudinių siuntimo ir komplektavimo CVK. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje buvo kreipiamasi į Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentą, prašant sutvarkyti konfiskuotų spaudinių siuntimą. Tuo metu cenzūros įstaiigos bibliotekai siųsdavo įvairios apimties draudžiamų spaudinių sąrašus. Patikrinus dalį sąrašuose esančių spaudinių, nerasta jokių ženklų, susijusių su jų cenzūravimu. Į draudžiamus ir CVK

siunčiamus knygų sąrašus neįtrauktuose pavieniuose leidiniuose pavyko rasti cenzūros įstaigų proveniencijų ir cenzūros valdininkų įrašų. Šie ženklai liudija cenzūros įstaigų praktiką, susijusią su draudžiamosios spaudos patekimu į CVK.

4. Nors cenzūros konfiskuoti leidiniai kaupiti Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. – VDU) bibliotekoje, CVK iš esmės buvo vienintelė biblioteka tarpukariu, kurioje draudžiamosios spaudos komplektavimo klausimams buvo skiriamas išskirtinis dėmesys. (Cenzūros konfiskuotais leidiniais buvo papildomi ir VSD bibliotekos fondai.) Draudžiamosios spaudos komplektavimas buvo vienas iš būdų įgyvendinti svarbiausią šios institucijos veiklos tikslą – rinkti ir saugoti visus spaudinius, leidžiamus Lietuvoje ir Lietuvos leidėjų užsienyje. Draudžiamoji spauda galėjo praversti moksliniams tyrimams ir spaudos statistikai. Naudojimasis draudžiamąja spauda CVK buvo apribotas. Ši spauda nebuvo prieinama plačiajai visuomenei, skaityti ją tegalėjo ministerijų darbuotojai ir Seimo nariai. Skyrius, saugojęs draudžiamąją spaudą, neturėjo vieno pavadinimo. Iki 1922 m. jis vadinosi „slaptuoju“ skyriumi, vėliau „nelegalės literatūros“, 4-ajame dešimtmetyje vėl pradėtas vadinti „slaptuoju“.
5. Atradus CVK buvusias cenzūros draustų spaudinių registracijos knygas ir kitus nežinomus archyvinis dokumentus, susijusius su cenzūros draustų spaudinių komplektavimu, būtų papildytos žinios apie Nepriklausomos Lietuvos spaudos priežiūros ir kontrolės sistemą.

Šaltiniai ir literatūra

Nepublikuoti šaltiniai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1. Kauno centrinė valstybinė biblioteka. Susirašinėjimas su Kultūros reikalų departamentu administraciniais klausimais. 1938 m. sausis–vasaris. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 44. 84 lap.
2. Kauno centrinė valstybinė biblioteka. Susirašinėjimas su Švietimo ministerija ir viešosiomis bibliotekomis veiklos ir administraciniais klausimais. 1937 m. gruodis – 1938 m. rugpjūtis. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 31. 634 lap.
3. Kauno miesto ir apskr. viršininko įstaigos Spaudos ir draugijų skyriaus pagrindinė byla nr. 2. Apie spaudą (spausuves, knygynus). 1920–1940. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 350. 158 lap.
4. Susirašinėjimas dėl spaudos ir draugijų departamento sudarymo 1939. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 298. 137 lap.
5. Susirašinėjimas su Kultūros reikalų departamentu, Užsienio reikalų ministerija ir užsienio valstybių kultūrinėmis įstaigomis veiklos, parodų rengimo, pasikeitimo knygomis ir kt. klausimais. 1926 m. sausis – 1927 m. lapkritis. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 18. 93 lap.
6. Susirašinėjimas su Švietimo, Susisiekimo ministerijomis, miestų ir apskričių viršininkais ir

- kt. įstaigomis literatūros įsigijimo, administraciniais ir kitais klausimais. 1933 m. balandis – 1936 m. gegužė. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 27. 114 lap. Buvęs užrašas ant bylos „Centralinio Valstybės knygyno ypatingosios bylos“ 1923 m. nubrauktas.
7. Susirašinėjimas su Švietimo ministerija, Užsienio reikalų ministerija, prof. E. Volteriu ir kitais asmenimis bei įstaigomis veiklos ir administraciniais klausimais. 1919 m. spalio – 1921 m. balandis. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 1. 88 lap.
  8. Šviet. M-jos B[endrujų] R[eikalų] d[epartamentas] Centr[inis] valst[ybinis] knygynas 1923 m. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1296. 309 lap. (Mikrofilmas)
  9. 1937 metais išsiunčiamų raštų nuorašai. 1937–1938 m. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 26. 233 lap.
  10. Valstybės centralinio knygyno išeinamųjų raštų 1928 m., 1929 m. ir 1930 m. nuorašai. 1928–1930. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 20. 186 lap.
  11. Valstybinis centrinis knygynas. Susirašinėjimas su Švietimo ministerija ir laikraščių „Vytis“ ir „Dainava“ redakcijomis kultūrinės veiklos ir administraciniais klausimais. 1920 m. sausis–gegužė. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 1. 91 lap.
  12. Valstybinis Centrinis Knygynas. Susirašinėjimas su Švietimo ministerija, Vokietijos knygynais, laikraščio „Prūsų lietuvių balsas“ redakcija ir prof. E. Volteriu knygų komplektavimo, turto ir kultūrinės veiklos klausimais. 1920 kovas–rugsėjis. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 3. 100 lap.
  13. Valstybinis Centrinis Knygynas. Susirašinėjimas su švietimo ministru, Užsienio reikalų ministerija, prof. E. Volteriu ir kt. administraciniais, veiklos, turto ir kt. klausimais. 1920 m. lapkritis – 1921 m. lapkritis. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 2. 68 lap.
  14. Valstybinis Centrinis Knygynas. Tautų sąjungos intelektualinio bendradarbiavimo komisijos kreipimasis ir sesijos leidiniai ir susirašinėjimas su Švietimo ministerija, Vokietijos knygynais, Šiaulių valstybiniu knygynu, Lietuvos universitetu ir kt. įstaigomis kultūrinės veiklos ir turto klausimais. 1923. LCVA, f. 1655, ap. 2, b. 9. 136 lap.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius

15. *Elnys*: pasauliškos rašliavos ir poezijos vaizduotas mėnraštis. Leidžia Aleksandras Chaleckis (Chaléckas). 1921, nr. 1 – nr. 3; 1922, nr. 4 – nr. 6. Ukmergė, 1921–1922. Iliustr. Šapirografuotas rankraštis, šapirografuotas mašinraštis. LNMMB RKRS, f. 135-238.
16. KUODYS, Modestas. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.*: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2009. 323, [1] p. LNMMB RKRS, f. 132-4982. ISBN 978-9955-12-511-2.
17. *[Revoliucinės dainos]*. Data nenurodyta. LNMMB RKRS, f. 130-1729. 60 p.

Publikuoti šaltiniai

18. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Lietuvos bibliografijos reikaluose. Vac. Bir-ka. *Lietuva*, 1927, lapkr. 23 (nr. 265), p. 5.
19. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Privalomieji egzemplioriai. *Bibliografijos žinios*, 1929, nr. 6, p. 170–171.
20. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Uždraustų raštų rinkimas. *Knygos*, 1924, nr. 4–6, p. 305–306.
21. *Lietuvos komunistų partijos spauda 1917–1940 = Печать Коммунистической Партии Литвы*: Bibliografija. D. 2: Periodiniai leidiniai. Vilnius: Mintis, 1985. 416, [3] p.
22. Spaudos ir draugijų skyrius. Del straipsnio „Cenzūros eksportas“. *Lietuvos žinios*, 1923, lapkr. 16 (nr. 257), p. 2.
23. Tas Pats. Cenzūros įstaigų žiniai. *Knygos*, 1922, nr. 2/3, p. 236.

24. Valstybės central. knygynas. *Lietuva*, 1922, sausio 4, (nr. 3), p. 3.
25. Valstybės centralinis knygynas. *Švietimo darbas*, 1922, sausis–vasaris (nr. 1/2), p. 175.
26. Valstybės centralinis knygynas. *Švietimo darbas*, 1923, gegužė (nr. 5), p. 359.
27. Valstybės saugumo departamento biblioteka. *Bibliografijos žinios*, 1940, nr. 1, p. 3.

Teisės aktai

28. Ypatingi valstybės apsaugos įstatai. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, kovo 5 (nr. 4), p. 42.
29. Įsakymas apie Centralinį Valstybės Knygyną. *Vyriausybės žinios*, 1920, vas. 6 (nr. 19), p. 4.
30. *Lietuvos konstitucija*. Kaunas; Marijampolė: „Dirvos“ b-vės leidinys, 1938. 32 p.
31. *Lietuvos valstybės konstitucija su paaiškinimais*. Kaunas: V. Jankūnaitė, 1922. 31 p.
32. *Lietuvos valstybės konstitucija*. Kaunas; Marijampolė: „Dirvos“ b-vės leidinys, 1928. 14 p.
33. *Lietuvos valstybės laikinosios konstitucijos pamatiniai dėsniai*: trečiuoju skaitymu Lietuvos valstybės Tarybos priimti 1919 m. balandžio mėn. 4 d. [Kaunas]: [s.n.], [1919]. 6 p.
34. Spaudos įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, lapkričio 30 (nr. 17), p. 5–6.
35. Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, lapkr. 16 (nr. 510), p. 1–4.
36. Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1936, rugpj. 10 (nr. 544), p. 2–3.

Literatūra

1. ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*. Vilnius: Versus Aureus, 2014. 365, [1] p. ISBN 978-9955-34-454-4.
2. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Administracinė teisė*: (užrašai): paruošti, prisilaikant 1936/1937 m. m. prof. Biržiškos administracinės teisės programos. [Sudarė St. Vanagas]. Kaunas: [s.n.], 1937. 2, [113] lap., įsk. virš.
3. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Universiteto bibliotekos klausimu. *Lietuva*, 1922, rugs. 26 (nr. 217), p. 2.
4. Del Centralinio Valstybės knygyno skaitytojų nusiskundimų. *Lietuva*, 1923, liepos 28 (nr. 167), p. 3.
5. YLA, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*. Juozas Daulius. Kaunas: Šviesa, 1937. 259 p.
6. YLA, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*. Naujo leidimo tekstą parengė, įvadą ir komentarus parašė Nerijus Šepetyš. Vilnius: Aidai, 2012. XXVIII, 143, [1] p. ISBN 978-609-450-015-2.
7. *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius: Alma littera, 1997. 413 p. ISBN 9986-02-352-1.
8. *Lietuvos policija*. Red. Ignas Tomašauskas. D. 1: 1918–1928. Kaunas: V.R.M. Piliečių apsaugos d-to leidinys, 1930. VIII, 496 p., [5] sulankst. lap.
9. *Lietuvos spaudos statistika 1919–1989*. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1990. 86, [2] p.
10. MAČIULIS, Dangiras. Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje. *Inter-studia humanitatis*, 2009, nr. 9, p. 119–138.
11. MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005. 300, [1] p. ISBN 9986-780-71-3.
12. MANČINSKAS, Česlovas. *Policija Lietuvoje 1918–1940 metais*: mokymo leidinys. Vilnius: Lietuvos teisės akad., 1998. 131, [1] p. ISBN 9986-518-58-X.
13. PAPAURĖLYTĖ, Arida. Cenzūra tarpukario Lietuvoje. *Literatūra*, 1999, t. 37 (1), p. 153–168.
14. PAPAURĖLYTĖ, Arida. Spaudos laisvė ir cenzūra nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m. *Informacijos mokslai*, 2000, t. 15, p. 44–54.

15. PETREIKIS, Tomas. Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 329, 338. [https://doi: 10.15388/KN.V61I0.1951](https://doi.org/10.15388/KN.V61I0.1951)
16. *Piliečių apsaugos departamento aplinkraščių rinkinys*: 1918 m. vasario m. 16 d. – 1931 m. gegužės m. 31 d. [Surinko ir spaudai paruošė A. Jakobas, T. Aleknavičius ir J. Juodikis]. Kaunas: Piliečių apsaugos departamento leidinys, 1931. 553, [1] p.: lent.
17. Piliečių apsaugos departamento darbuotė 1921 metais. *Milicijos žinios*, 1922, nr. 1, p. 4.
18. REKAŠIUS, Vladas. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1983. 245, [8] iliustr. lap.
19. *Respublikinė biblioteka, 1919–1969*. [Sudarė ir redagavo St. Elsbergas, A. Lukošius, St. Skrodenis]: [ats. redaktorius V. Jurgaitis]. Vilnius: Vaga, 1969. 159, [3] p.
20. RIAUBIENĖ, Arida. Spaudos priežiūros ir kontrolės sistema tarpukario Lietuvoje. *Bibliografija*, 2003, p. 32–37.
21. RIAUBIENĖ, Arida. Tarpukario Lietuvoje cenzūros draustų knygų teminė analizė. *Bibliografija*, 2004, p. 41–46.
22. RIAUBIENĖ, Arida. Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 2005, t. 44, p. 103–113.
23. STRAŽNICKAS, Juozas. *Pranas Meškauskas-Germantas: Įkaitas už tautą*. Vilnius: Charibdė, 2020. 407 p. ISBN 978-9955-739-67-8.
24. *Švietimo ministerijos 1934 metų veikimo apyskaita*. Kaunas: „Švietimo ministerijos žinių“ redakcija, 1936. 141, [1] p.
25. VAIČENONIS, Jonas. Karo komendantūrų veikla Lietuvoje 1927–1940 m. *Karo archyvas*, 2003, t. 18, p. 259.
26. VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius: Versus Aureus, 2003. 215. [1] p. ISBN 9955-601-04-3.
27. VĖLAVIČIENĖ, Silvija. *Draustosios spaudos pėdsakais*. [Sudarytoja Jolanta Budriūnienė]. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2011. 414, [1] p. ISBN 978-609-405-054-1.
28. VILNONYTĖ, Valerija. *Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1919–1940 = Государственная республиканская библиотека Литовской ССР, 1919–1940*: [bibliotekų istorijos metodikos rekomendacijos]. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1984. 167, [1] p.
29. ŽUKAS, Vladas. *Gyvenimas knygai: Vaclovas Biržiška*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012. 579, [1] p., [2] iliustr. lap. ISBN 978-609-459-101-3.